

Число 42 (100), рік видання III. 13 листопада 1927 р. Ціна 3 фр. (Prix 3 fr)

Від Уряду Української Народньої Республіки.

Червоні окупанти України, рятуючи своє становище та відводячи від себе смертельну небезпеку, вбили торік найманою рукою Голову Директорії, Головного Отамана Військ Української Народньої Республіки С. Петлюру, того, хто був втіленням самої ідеї української державности.

Щоб одвести від себе гнів народній, скерувати увагу в инший бік, Москва, скористовувавшись для свого огидного злочину жидівською рукою, кинула ганебний наклеп на світлу пам'ять Вождя нації і на добре ім'я всього нашого народу, обвинувачуючи їх в погромах.

Провокаційній роботі большевиків пішли на зустріч численні жидівські кола на еміграції. Ставши в оборону вбивці, вихваляючи його як местника та національного героя, вони з'єднали свої зусилля — вкрити ганьбою борців за Україну — з намаганнями совітів знищити саму ідею самостійної держави української. В цій роботі їм охоче стала в допомозі московська еміграція всіх відтінків. На цьому зійшлися всі вороги нашої державности.

Цьому єдиному фронтові ворожому українське громадянство, яке мало змогу вільно висловитися, тоб-то громадянство, що перебуває на чужині, протиставило свої об'єднані сили, згуртувавшись коло пам'яті Покійного Отамана та віддаючи усю увагу її обороні на процесі.

Не рівні були сили, і становище ускладнялося тим, що треба було вести справу серед незвичних обставин, в чужому суді, перед чужими людьми, які не могли як слід розібратися в наших ділах.

І от судова справа скінчилася виправданням убивці, який ще на суді цинічно вихвалявся своїм нелюдським вчинком.

Як торік трагічна смерть Головного Отамана, так тепер виправдання його убивці глибоко вразили все українське громадянство.

І в цей тяжкий момент Правительство Української Народньої Республіки вважає за свій обов'язок звернутися до всіх українських громадян, як тих, що на еміграції перебувають, так і на Україні суших.

Перш за все Правительство зазначає, що процес судовий був і зостається тільки одним з моментів в непинній боротьбі за українську державність. В боротьбі цій окупанти, рятуючи своє панування, беруться всяких способів, не гидуючи підступом, брехнею та наклепом. Ми ж, не зважаючи на всі ворожі заходи, ані на хвилину не припинимо одвертої і твердої боротьби за визволення України та відновлення її державности.

Ганебна, жалюгідна і шкідлива позиція, яку зайняли жидівські еміграційні організації, що перейняли на себе вчинок убивці і відповідальність за нього, обурила весь український народ.

Плямуючи нерозважний вчинок засліплених ненавистю проводирів еміграційного жидівства, Правительство вважає, щоне тими шляхами злоби, ворожнечі і неправди рішаються відносини між українським народом, господарем на своїй землі, та жидівською меншістю, що живе в нашій краї.

Не тут, не такими способами, не з цими сліпими, одірваними від ґрунту представниками жидівства розважати про міжнаціональні відносини на Україні.

Разом з тим Правительство глибоко певне, що той факт, що убивця являється тільки знаряддям в руках Москви, що він є тільки слухняним агентом її, — на що й судове слідство і розправа сама постачили чимало доводів — вийде таки на світло денне і викрие раніше чи пізніше ту ганебну провокацію, якої допустилися наші вороги.

Подаючи вищезазначене до відома українського громадянства, Правительство закликає його захвати повний спокій, утриматися від всяких нерозважних виступів і, продовжуючи енергійну оборону честі лицарської армії Української Народньої Республіки та її незабутнього Вождя і доброго імени всього народу нашого, об'єднати всі свої сили, всі свої зусилля коло єдиної мети — визволення рідного краю і відновлення його державної незалежности.

Вячеслав ПРОКОПОВИЧ (—)

Голова Ради Міністрів

Володимир САЛЬСЬКИЙ, (—)

генерального штабу генерал-корунжий,

Міністр Військових справ.

30 жовтня 1927 року.

Лист Пана Голови Директорії до В. Прокоповича.

Високоповажаний Вячеславе Константиновичу !

Після убивства Голови Директорії, Головного Отамана С. В. Петлюри, Ви згодилися прийняти на себе головне керування справою цивільного позиву проти вбивці від імени ріднини Небіжчика. На чолі організовані Вами судовою комісією, до якої Ви притягли видатніші сили наші, Ви безпосереднє керували справою процесу, і встановивши тісний контакт та співпрацю з громадськими організаціями, що виникли серед української еміграції для вшанування і оборони імени Покійного Головного Отамана, — перевели велику, трудну та складну підготовчу працю, зібрали вичерпуючий документальний матер'ял, видали пояснюючі мемуари та записки, розшукали свідків, організувати на місці, в Парижі, правне представництво і оборону на суді інтересів цивільної сторони і, таким чином, підготували все, що належало, для цілої процесової акції перед судом присяжних Сени 18-26 жовтня цього року.

Переведена під Вашим головуванням судовою комісією праця дала для загально національної справи нашої надзвичайно важливі позитивні наслідки. Не зважаючи на величезні зусилля ворогів української національної держави, що намагалися при допомозі наклепу та провокації заплямувати чесне ім'я Покійного Вождя нашого в очах цивілізованого світу, не дивлячися на допомогу спровокованого жидівського громадянства, яке для визволення свого одновірця від заслуженої кари стало на боці ворогів української нації та прийняло на свій рахунок ганебний акт вбивства, -- широкі кола французького та взагалі європейського громадянства одверто і щиро зідали нам і нашій справі свої симпатії, визнали правду за нами, а не за нашими ворогами.

Після винесення присяжними суддями оправдуючого вироку, Ви, високоповажаний Вячеславе Константиновичу, визнали для себе за вказане скласти мені свою демісію, яко Голова Ради Міністрів. Високо оцінюючи мотиви лояльності, якими Ви керувалися, складаючи свою демісію, я ніяким чином не можу погодитися з тим, щоб оправдуючий судовий вирок можна було б вважати слушною причиною Вашої демісії. Судовий вирок з'явився в наслідок зовсім сторонніх і незалежних од праці Вашої та судової комісії обставин і він ніяким чином не може вплинути на дальнішу діяльність уряду УНР.

Ви самі не раз з твердою певністю зазначали, що наша боротьба з ворогами українського народу продовжується і буде продовжуватися, не зважаючи на ті чи інші окремі несприятливі події на її шляху, аж до повного осягнення поставленої мети.

Найважливішою умовою успішності цієї боротьби я вважаю безпосередню участь і допомогу всіх наших видатних державних діячів, серед яких Ви займаєте одно з найчільніших місць. Ваше високопатріотична відданість національному визволенню, багаторічний досвід в керуванні державними справами, пошана і авторитет, якими Ви користуєтеся серед українського громадянства, та мої особисті почуття повного до Вас довіря, поваги й подяки — являються запорукою того, що під Вашим головуванням наш уряд і далі буде твердо і успішно провадити боротьбу за волю і долю нашої Батьківщини.

Тому, висловлюючи Вам, високоповажаний Вячеславе Константиновичу, мою подяку і признання за всю Вашу працю, яко Голови Ради Міністрів, з окрема за трудну і корисну працю на чолі судової комісії, я не вважаю можливим прийняти Вашу демісію і прошу Вас і надалі залишатися Головою Ради Міністрів.

Прийміть, Пане Голово Ради Міністрів, вислів моєї глибокої пошани і вдячності.

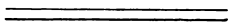
Андрій ЛІВИЦЬКИЙ (—)

Заступник Голови Директорії, Головний Отаман Військ УНР.

Скріпив:

Микола Юнаків, генерального штабу генерал-полковник, —
В. о. Державного Секретаря.

28 жовтня 1927 року
місце постою

Париж, неділя, 13 листопаду 1927 року.

Вище надруковані документи — від Уряду УНР і лист Пана Голови Директорії — підбивають підсумки судовій справі і ще раз підкреслюють ті лінії, якими йшла і йтиме далі наша діяльність.

Те, що боротьба продовжується, що процес являється одним з етапів її, що той чи інший вислід його не може ніяк змінити наших позицій у змаганнях з червоною Москвою, — ми не раз зазначали у нашому журналі. Не раз одмічали ми й ті труднощі, які стояли перед нами, коли розпочато було позви в чужій країні; застерігали мий проти тих чи інших ілюзій що-до висновків процесу.

Звісно, оправдання убивці не могло не вразити боляче нашого громадянства.

Але цей юридичний парадокс — убивця з цинизмом вихваляється своїм злочинством, з садизмом чекіста розповідає на суді про те, як він стріляв, добиваючи жертву, а присуд каже: «ні, не винен», ані в тому що стріляв, ані в чому іншому, — стане зрозумілий, коли згадати не тільки ті сили, що їх було мобілізовано на оборону «нового Маковея», але й традиції, що вкоренилися в присяжних Сени, які за останній час не знають інших вироків, крім оправдання, навіть для комуністів, що серед білого дня ростріляли французську молодь на вулиці Дамремон.

Але по-за вироком присяжних і інший голос пролунав в Парижі. Прихильна позиція і співчуття до української справи видатних органів преси свідчить, що чужа думка за нами. Поруч з мужнім і благородним словом видатних французських адвокатів, що стали в обороні чести нашого народу, його армії, його Вождя, нагадаємо ми акт обвинувачення — цей історичний, офіційний документ, — що такими прекрасними рисами характеризує незабутню постать Головного Отамана С. Петлюри, що віддає належне зусиллям його і українського правительства в хаосі революції і анархії забезпечити рівне право і спокійне життя за всім населенням країни, притягати його, без ріжниць національності, до державного будівництва. Коли наші земляки ознайомляться з стенограмою промови генерального прокурора, то вони переконаються, яке глибоке зрозуміння у офіційного представника французької юстиції знайшли наші визвольні змагання, наша боротьба за незалежність, наші жертви, якими високими і теплими словами віддає він честь покійному Вождеві нації.

І в цій позиції представника державного обвинувачення почули ми безсторонній голос справжньої французької правосудности.

Ці факти слід мати на оці нашому громадянству, оцінюючи парижські події.

Ті ж зусилля, що поклало воно на оборону доброго імені С. Петлюри і всього народу нашого, те однодушне об'єднання, що дозволило нам сміливо поставити чоло проти всіх ворожих заходів, показують, що ми загартувалися вже в боротьбі і можемо, коли треба, бути однодушними і міцними.

Нагадуючи читальникам нашим про те, що писали ми перед процесом, коли зазначали нашу з ньому позицію і передавали справу на той суд, що прийде пізніше — суд історії, — закликаємо усіх земляків до спокою, розважності, праці й боротьби за наші ідеали.

* * *

Сьогодні ми випускаємо соте число нашого журналу... Не велика це постать, що ми її зайняли та пройшли її, але на полі нашої емігрантської журналістики, взагалі неврожайному та бкритому недовготривалими ефемерідами, дворічний час існування журнального органу, це вже вік, що дає право оглянутися на своє минуле.

Два роки тому, розпочинаючи наше видання під знаком Тризуба, як символа Української Державности, ми висловлювали, що цей символ буде нам завжди в нашій праці і критерієм її і тією метою, до якої ми змагатимемося йти. Розуміється, не ми самі будемо оцінювати, але само державно-настроєне громадянство наше оцінює й оцінить, з якою мірою успіху та користи пощастило нам виконати своє задання, — розкривати зміст української державної ідеології та вияснювати шляхи й методи нашого національного будівництва. З цього боку, стоячи на виразних заповітах — держава вища від партії, нація вища над класи, — ми, як обіцяли, прикладали усіх зусиль наших, намагаючися розгорнути, довести життєву мудрість і політичну доцільність цих надпартійних та надкласових засад та об'єднати конструктивні кола нашого громадянства на творчому ґрунті.

Дозволяємо собі думати, що кожна, важлива з погляду українського справа, позитивна чи негативна, знайшла собі відгук на сторінках нашого органа і що тим самим спричинився він до освітлення подій сучасного життя нашого — на Україні та на еміграції, а також тих фактів життя чужинецького, що в якійсь мірі зв'язані з нашими змаганнями. Виготовлений до друку показник статей «Тризуба» дасть можливість використовувати і надалі матеріал, що, маємо відвагу думати, не втрапить свого значіння з виходом кожного дальшого числа.

В своїй праці на протязі минулих двох років довелося нам пережи-

ти досить і надто гірких і радісних хвиль. Змагаючи наші зустрічали запеклий опір з боку не лише зовнішніх ворогів наших: ледве чи не більше завзяття викликали вони з боку — так би мовити — ворогів внутрішніх, що до ідеї відновлення української незалежної державності підходять з тенденціями, які глибоко увійшли у ґрунт колишніх, дореволюційних національно-державних відносин та вже оджили й не відповідають найживотнішим інтересам нашого народу; демагогічні, нелітературні і просто навіть непристойні методи полеміки з цього боку часто обов'язували, з погляду літературної та громадянської гідності, просто ігнорувати подібні випадки, що їх якість ідейна та моральна належно розумілися і оцінювалися нашим громадянством і без всякого освітлення. От чому в нашому органі не можна було знайти відповіді на всі непристойні та несовісні випадки.

Зате знайшли ми в нашій праці найбільше задоволення в певних доказах нашого ідейного єднання з найширшими і найрізномірнішими колами нашого громадянства, що стоять на конструктивних державних позиціях. Це співчуття в різних його формах, найцінніше в формі якого будь-співробітництва, було для нас завжди твердою базою моральною в нашій праці. Цих елементів бажали ми доткнутися, коли розпочинали наше видання, і, знайшовши їх та зустрівши відгуки широкого співчуття з їх боку, звертаємося до них з тими словами, що й два роки перед цим:

«Спаяні єдністю державної думки, однаковістю в розумінню чергових практичних завдань національного будівництва, ми тут на еміграції почуватимемо себе тоді єдиною, підпорядкованою ідеї силою, здатною на організовані чини, яких вимагає од неї отчизна. Для розвитку тих процесів, що на ній одбуваються, ідеологічно-організаційна праця, за яку береться «Тризуб», являється конче потрібною, бо, властиво кажучи, саме повстання до життя «Тризуба» є органічним витвором тих процесів та виконанням того доручення, яке в цей відповідальний період нашої історії кладе наша нація на державно-настроєних, державно-думаючих і державність будуючих синів її».

З тими ж завданнями та змаганнями продовжуємо нашу працю, посилені свідомістю певних її результатів.

* * *

Большевики бучно справляють десятилітній ювілей свого панування. В московській большевицькій столиці «шум, грем'ят вітії», а до того галасу здалеку уважно прислухається московська еміграція:

Не можемо й ми з того приводу не спинитися думкою на тому факті, що так затяглося панування большевицьке на терені колишньої Росії, але наші позиції та наші висліди не мають спільного з переживаннями еміграції московської. Для останньої большевизм — то її національна влада, хоч би як бує, з погляду національного, ріжномастний склад тієї влади. Московську еміграцію та владу большевицьку ділять моменти лише логічні та соціальні, в основі ж вона звязана і погоджується з сьобою державною владою і, на погляд свідомої московської еміграції, большевики провадять належну національно-державну справу, скувавши державними шпугами розсохлий корабель колишньої Росії.

Для нас большевизм — чужинецька насильницька влада, що підступом та гвалтом окупувала нашу землю і лише терором кривавим панує на ній. Коли московське населення визнає большевицьку владу і без протесту їй підлягає, то Україна з першого моменту свого поневолення і до сьогодні рішуче той протест підносить, з окупаційною владою добровільно не мириться і незмінно додержує свого питомого ідеалу — державної незалежності.

Тому й українська еміграція, кість од кости свого народу, вийшовши з батьківщини в процесі того свідомого і активного протесту не може виходити в будь які компроміси з окупантом України та змінити своє засадниче відношення до нього, аж поки не звільниться українська земля з під чужинецької кормиги.

Україна увесь час перешкоджала успіхам большевицького панування, вона й тепер псує ім навіть саму арифметику претенсійного ювілею: на українській землі більш двох років держалась українська влада ще після того, як запанував большевизм в московських столицях.

Не вважаючи на майже триста літ поневолення, Україна заховала в собі ще стільки сили, що два роки, навіть знесилена поневоленням, противилася навалі тих, хто дістав у спадщину всі колишні засоби державні. Цей факт у звязку з тою безупинною боротьбою, що провадиться в глибинах народнього життя на Україні, дає нам запоруку, що в слушний час український народ знайде в собі ті сили, які дадуть йому змогу обстояти найсвятіше своє національно-державне праго, що в йому зосереджено та лише ним може бути забезпечено життєвіші інтереси нашого народу.

Справжні пружини.

Відбулися в Парижі трагедія, а за нею — процес, що для світу підняв край зависи з фактів та відносин, в яких мало поінформовані чужинські не лише широкі круги громадянства, але мало поінформовані здебільшого й фахові політики і дипломати. Жид Шварцбард убив провідника української визвольної боротьби і пояснював свій злочин помстою за погроми, що за них відповідальність він складає на Симона Петлюру. Штучність такого пояснення очевидна уже хоча б з того, що помста відбулася аж через 6-7 літ після подій, з якими вона на вні зв'язується. Ясно, що дійсні мотиви того вчинку — глибші, ширші та більш актуальні. Дійсні його причини треба шукати в подіях визвольної боротьби на Україні.

Одним з важніших наслідків революції на сході Європи було відновлення самостійності України. Фактично позбавлена державних та національних прав, інкорпорована врешті на становищі звичайної провінції, — Україна на протязі майже трьох століть заховувала традиції та волю до власної державности, а остання революція дала змогу перетворитися тим змаганням у саму дійсність. Виступ на світовий кон політичний такого великого національного тіла змінює політичну карту східної Європи; рішуче змінює він тут державні відносини та своїми політичними й економічними наслідками в більшій чи меншій мірі торкався життя західно-європейських народів.

Державна емансипація України натурально веде за собою повстання інших народів-держав на терені колишньої Росії, утворює нову ситуацію міжнародніх відносин, в якій колишньому державному колосові Сходу Європи належить значно скромніша роля, відповідна його зменшеній території та зменшеним економічним та політичним його силам.

Таке становище, що утворюється новою ролю України, надто порушає інтереси колишнього державного власника її. Століття самодержавної влади витворили кріпацьку психологію, підсвідому — в малоінтелегентних шарах народа — власника і цілком свідому аж до зарозумілості — в інтелегентних його верствах. Національно погромна акція російського уряду що-до України тому й могла так завзятю і успішно провадитися, що мала за собою твердий ґрунт громадської думки. Серед ріжних напрямів тої думки сприятливі для української справи течії відігравали малопомітну, неактуальну ролю і зараз же потонули в загальному переможному річиші, як скоро стала на чергу дня справа українського національного-державного визволення.

Глибока соціяльна ріжниця між самодержавієм та комуністичною диктатурою на Сході Європи не заперечують єдності їх національно-державної політики. Большевики перейняли від царського режиму, не лише владу, але й усі імперіялістичні тенденції. Отже самостійність України так само не була в інтересах большевицької диктатури, як не в інтересах колишньої царської влади. Звідси — большевицько-

московська навала на Україну, звідси окупація України московськими більшовиками.

Пробуджений до державного життя народ не мирився з тим становищем окупації. Перші роки боровся він з окупантами шляхом неперервних кривавих повстань. В останні роки та боротьба переводиться на іншому, не так кривавому, але не менш доцільному соціально-економічному ґрунті і рішуче підкопує самі основи панування московських окупантів.

Державним символом нації в найрізномродніших формах її визвольної боротьби стало ім'я вождя українського національного руху Симона Петлюри. Те популярне, повите героїчним ореолом, ім'я своїм магічним впливом руйнувало плани окупантів навіть з еміграційного далека. Не визнаючи поневолення, не бажаючи скоритися перед насильством, українське населення звязувало плани свого визволення з іменем свого національного героя. Тому це ім'я стало об'єктом найлютішої ненависти його ворогів — противників української державної незалежності. І коли стала переводитися система індивідуального терору, то, розуміється, першою жертвою тої системи мав упасти той, що в йому з'осередилися народні змагання до волі.

Отже причина замаху — власне не в Петлюрі, як особі, не в тих чи інших окремих чинах, що засвоюються йому, а в цілості тієї справи, що їй він служив. Перед перспективою втрати України, як головної бази більшовицького господарства, треба було окупантам не лише в краї, але і закордоном знищити видатніші сили, що вели провід справі визволення. Лише треба було прикрити той чин та справжні його мотиви бодай фікцією якогось іншого мотиву. Той штучний мотив найдено дуже влучно, бо ним забезпечується підтримка груп, що держать в своїх руках світовий капітал та здебільшого й пресу. Спровокована жидівська думка та жидівські настрої понесли ці свої засоби до послуг більшовицьких аж до тої міри, що їх роля, позиції та інтереси взаємно припали і покрилися.

Оборонець обвинуваченого вбивці-жида — жид-комуніст Торес, його найближчий літературний співробітник — жид-комуніст Лекаш; терен, на якому знаходять вони гостинну зовнішню допомогу — більшовицький СРСР, а спільне завдання більшовицько-жидівське полягло в тому, щоб сплямувати ганебною байкою і видатнішого діяча українського визволення і цілий український національно-державний рух. Спровоковане жидівство стало московсько-більшовицькою зброєю для поборовання визвольних змагань українського народу. Мимо своєї безпосередньої цілі що-до процесу ця тактика планує забити і дійсно забила великий клин українсько-жидівські відносини не лише тут за кордоном, — що власне не має великого значіння, — але й там, на українській землі, де попліч живуть обидва народи.

Більшовицька провокація заходила ся скерувати ненависть і боротьбу народніх мас на Україні з безпосередньої цілі — повалення московсько-більшовицького панування, — до взаємних сутичок, що затамовують та викривляють ту ціль, ясну і безперечну.

Парижські події наочно викривляють справжні пружини і масштаби

тих перешкод, що спрямовано против визвольної боротьби нашої. Наша національно-державна справа, яку виконує український народ на своїй землі, зустрічає перешкоди, що не вичерпуються будь якими ближчими мотивами. І це маємо завжди пам'ятати. Найбільша для нас перешкода — це ворожа акція большевицька. Силу цього чинника ще збільшує позиція, яку зайняли що до нашої справи певні елементи жидівства.

Жиди — це чинник, що стає на службу кожній фактичній в даний момент силі. В добу нашої перемоги вони були з нами; в час, коли щастя нам зрадило, так само зрадили і вони; і ті жидівські генеральні секретарі й міністри, що з найбільшою сприятливістю з нашого боку використовували в інтересах свого народу широкі права його на українській землі, автоматично перейшли на бік ворогів наших. Численна участь жидівських елементів в лавах большевицької влади, що побороює визвольні змагання українського народу, активна участь організованого жидівства в процесі, дикунське улюлюкання в пресі, головно московській, так насиченій жидівським елементом, нарочно перед усім світом виявило жидівство як фактор московського імперіалізму, безумовно для нас ворожого.

Така ясність має певні позитивні сторони, бо, очевидно, увільнить нас надалі від того політичного сентименталізму, що в добу Центральної Ради і пізніше гідпорядковував інтереси українські інтересам наших меншостей. Це, розуміється, не може здвигнути нас з наших засадничих-демократичних, національно-державних позицій, рівного права для всіх громадян України і притягнення її населення, без ріжницї національності, до державного будівництва, але мусить надати більше ясности і твердості цим нашим позиціям, що-до додержання наших життьових інтересів. Без того сентименталізму, шляхом справедливого, але твердого і себе гідного правно-державного поступовання, ми певні, жидівське населення на українській землі буде поставлене в рамці чинника, що не буде і не зможе шкодити державно-національним інтересам України, а служитиме їм.

Що ж до большевизму, як такого, то в якій би мірі не був він актуальним для даного моменту, треба об'єктивно оцінювати, що це чинник лише частковий та тимчасовий. Большевизм — не вічний. Дві його порохівані, і не можна нам визвольні плани наші звужувати до масштабів нашої боротьби лише з самим комунізмом, уособленим для нас в большевицькій владі на Україні. З упадком большевизму ми лише на один етап наблизимося до своєї мети, — і той етап не буде найбільший.

Майже три століття нашого державного анабіозу породили ширші перешкоди для нашого визволення, — негамовану націоналістичну імперіялістичну експанзію московську. І ця сила підпорядковує собі до послуг інші часткові чинники, в тім числі і жидівство, і большевизм, що стали свідомим речником московського націоналістичного, імперіялізму. З окрема таким московським імперіялістичним чинником стає комунізм з його на вні інтернаціональними засадами. Був московський режим самодержавний, заступив його специфічний москов-

ський режим, т. зв. демократичний, настав нарешті московський режим комуністичний, і всі вони однаково були московсько-націоналістичними і незмінно поборювали і поборюють справу української незалежності, використовуючи всі сили і способи до того, — і домашні, і міжнародні.

Отже і ми в загальних планах нашої визвольної боротьби повинні з'осередити зусилля свої найперше і найбільше на цьому ворожому нам чинникові, що був, єсть і буде головною пружиною ворожих для нас акцій.

Це треба особливо пом'ятати нам тепер, коли парижські події, могли б скерувати почуття наші і нашу думку на бічні стежки, коли витворені процесом настрої загрожували б розбити плановність нашої визвольної енергії, спростувавши її на побіжні й другорядні цілі, спровокувавши її до нерозважних вчинків. Живемо в ідпоєдальну історичну добу, переживаємо відповідальні обставини і, ясно захищуючи зимну кров та тверду волю, маємо почувати відповідальність свого національно-державного чину. Це буде найбільше гідна і доцільна відповідь на ворожу провокацію, так ясно замарковану в парижських подіях.

О. Лотоцький.

Традиції української державности

Право кожної нації на самоозначення, проголошене та признане цілим світом під час останньої війни, здавалося б для свого здійснення не потребує інших доказів, крім факту вільного виявлення нацією її волі щодо форми її державного життя, себ-то, чи нація волить жити в складі чужої їй по національності державі, чи волить створити свою національну державу, самостійну, чи в тому чи іншому звязку з другою чи другими державами. Тим часом практичне здійснення права на самоозначення, в деяких випадках після війни зустріло значні перешкоди і підлягло певному обмеженню. З принципом самоозначення нації сталося те, що в минулому столітті сталося з ідеєю нації, коли принцип національності, права нації було примінено на практиці лише для т. зв. історичних націй, з не для націй взагалі. Право на самоозначення в принципі було визнано ва кожною нацією, але не в однаковому обсягу: за одними націями було визнано це право в повному обсягу, в тому числі й право на утворення самостійної держави (Чехія, Польща, Фінляндія і др.), за другими ж — в неповному обсягу: без права утворити самостійну державу (словаки, хорвати, молдаване і др.). Такий розподіл націй з повним і неповним правом на самоозначення, очевидно, було основано на обмежуючому принципі минулого століття: історичних і не історичних націй, при чому під історичною нацією розуміють народ, який в протязі минулої історії виявив свою волю утворення своєї національної держави, який, значить, має історичні традиції державности. Хоч таке обмеження основної ідеї самоозначення нації і являється в істоті своїй неправдивим і не міститься в самому розумінню «самоозначення», яке не терпить обмеження, про те воно існує в сучасній міжнародній практиці і з ним треба рахуватися. Тим більше, що висовують таке обмеження і оперують ним звичайно вороги самої ідеї самоозначення. Зокрема це обмеження стараються використати й вороги україн-

сього народу, особливо в останній час, перед лицем Європи проголошуючи, або що окремої української нації зовсім не існує та що вона є лише частиною «єдиного рускаво народа», або ж що українська нація не має державної традиції, не є історичною нацією, а тому їй не має повного необмеженого права на самоозначення: вона може самоозначитися лише в межах «єдиної, неділимої Російської держави. Ми всі добре знаємо всю неправду цього твердження і добре розуміємо, для чого це твердження повторюється. Але іноді корисно зайвий раз переглянути перед самим собою всі ті докази і аргументи, які дає нам многовікова історія нашого народу.

Історія застас наших предків — південно-східних слов'ян — в досить пізню добу їх суспільного життя. Вони посідали вже певну статую територію, мали статую й давню суспільну організацію у формі держави, вірніше кількох держав. Вже для наших перших істориків Літопису XI в. доба первісної формації держави була настільки далекою, що вони нічого про неї не знали, крім коротких народніх оповідань-легенд, які їм треба було пояснювати та на тлі їх будувати гіпотези про первісні часи зародження державного життя. Для літописців, що знали історію розвою ріжних держав світу: Риму, Греції, Персії, Єгипту, що мали наукове уявлення про конструцію державних організмів, потрібно було мати історично-наукове пояснення генези і розвою «Руської Держави». Тому вони збирають давні устні народні оповідання, оброблюють їх науково та творять гіпотези про походження своєї рідної держави. Ті давні часи, в яких вперше зародилися примітивні форми державного життя наших предків, для наших літописців були ще більше невідомі, ніж, скажемо, для нас часи нашого першого літопису. Це видно з того, що літописці для пояснення темних місць давніх продніх оповідань вважали таких же методів, як і сучасні наші історики. Таким способом, наприклад, було утворено літописцем нашим гіпотезу про перших київських князів: Кия, братів його Щема, Хорева та сестру Либедь, імена яких літописець вивів з назв Київ та його околиць. Історичними дослідженнями встановлено, більш менш правдоподібно, що в цій гіпотезі вірним є тільки те, що назва «Київ» походить від імени «Кий», та означає «город Кия».

Таким же методом, базуючись на давніх і невідомих для часів літопису назві: «Русь» та назві шляху «з варяг в греки», що починався на півночі від Балтійського (Варяжського) моря та йшов через Новгород і Київ до Чорного моря, літописець будує дуже струнку гіпотезу про варяжських князів «руських», що приїшли з-за моря спочатку до Новгорода, потім до Києва та ніби то дали початок руській державі і князівській династії Рюрикавичів в давній Русі, — гіпотезу настільки правдоподібно складену, що вона ще за наших часів знаходить численних прихильників. Тим часом, численні наукові праці, особливо новіші, з історії України безперечно встановлюють, що наші предки слов'яне, особливо та група, що мала назву «Русь», являються автохтонами на центральній частині тієї території, яку вони посідають і нині: на середній частині Дніпра з припливами і з Київом в центрі; що вже в пізній час їх первісної форми життя — номадської — вони утворили державу, яка поступово сзрілася і розвивалася в справжню самостійну «Руську державу»; що устрій цієї держави мав такі характеристичні ознаки: домінуюча і безпосередня участь народу в державній владі у формі «всенароднього зібрання — віча», — себ-то народоправний державний устрій; вибір вічем князя, яко верховного виконавчого органу та доручення йому функцій в сфері оборони держави, суду і адміністрації, на підставі окремих умов, усталених в договорі — «ряді». Рада чи дума при князі в складі представників війська, бояр і міщанства; паренті, певні ознаки федерації, що складалася з кількох первісних держав-земель чи волостей. Назву ж «Русь» не варяги принесли з півночі, а навпаки вона прикладалася лише до «землі полян» — Київської держави і звідси була готім розповсюджена на північ.

Серед давньої федерації земель-держав Київська Руська держава стояла на високому культурному рівні; її населення керувалося сталими

нормами неписаних законів — народніх звичаїв, на основі яких поступово витворилися високий моральний рівень та цікавий правничий побут народу. Завдяки цим якостям держави та її населення, Київська держава в створеному часі розвинулася і не тільки досягла надзвичайного високого культурно-економічного рівня, але й опанувала всіма банячими слов'янськими сусідками-державами та передала велику колонізаційну дію, розповсюдивши свою гегемонію і вплив на північ — до Новгороду і Пскову, на глибокий північний схід — до Ростова, Муром, Суздала, на південний схід до Тмутаракані, на захід — до Кракова. Нечисленні писані пам'ятники, що залишилися з цієї доби, свідчать нам про високий культурний розвій держави й суспільства. Серед них «Руська Правда», як показують новіші досліді, уявляє собою науково-оброблений збірник правних звичаїв-законів руських. Невідомий автор «Руської Правди» виявив величезну для тих часів правничу ерудицію, яка допомогла йому скласти цей збірник по певній, чисто науковій системі.

Велике значіння як для культурного, так і для політичного розвитку держави мало прийняття християнської віри. Духовенство з Греції принесло з собою грецьку культуру, письменство, політичні ідеали. Під впливом церкви Київ стає не тільки осередком давньої Русь-України, але розповсюджує свою політичну владу та вплив на всі східно-слов'янські землі. Духовенство прищепило ідею домінації Київського князя над іншими князями; споріднення з Київським князем почало вважатися за правничий титул для претензій династичного характеру. З цього зародилася ідея династій, яка до того часу не мала жадного значіння і ґрунту в державному устрою давньої Руси, де князі одержували владу і «столи» від «віча», яке їх вільно вибирало та скидало. Прищеплені духовенством ідеї династичного наслідування та споріднення згодом явилися однією з головніших причин занепаду Київської держави.

Переважаючи всі інші області слов'янські і політично, і культурно, Київська держава вже в ті далекі часи відрізнялася від інших слов'янських, надто північних та східних областей, ще й іншими, властивими їй одній прикметами та особливостями. Принаймні, властива Київській області назва «Русь» в ті часи завжди вживалася лише для означення Київської держави. І коли, в пізніші часи ця назва була перенесена і на інші області, то це сталося лише тому, що в очах пізніших поколінь перевага і панування Київської Руської держави над цілим майже сходом Європи закривали дійсну історичну перспективу.

XII вік був кінцевим в розвою Київської держави. Починаючи з другої половини XII віку Київська держава занепадає. Багатьох несприятливих причин віутрішнього і зовнішнього порядку вплинуло на це. По-перше саме панування Києва містило в собі небезпеку: Київські князі, не маючи змоги персонально правити численними і далекими областями та колоніями, почали роздавати їх своїм синам і родичам, підтримуючи їх оружною силою на випадок потреби. Таким чином єдність держави була порушена, а разом з тим втратило значіння давнє право вибору князя населенням. По-друге, система розподілу областей між ріжкими князями викликала суперечки між ними, спочатку за права на «Київський стол», потім і на інші «столи». Відокремлене життя в далеких областях та суперечки привели в своє чергу до ворожнечі, при якій кожний князь захищає більше свій «стол», ні ж бажав перестися до Києва. Так з'явилися окремі місцеві, провінційальні традиції, які розбивали єдну, загальну державну традицію — Київську. З цього часу історики відзначають народження окремої державної традиції північно-східної Ростовсько-Суздальських князів, васалів великого князя Київського, які не тільки претендують на владу в Київській державі на основі споріднення з Київським князем, але й бажать перестися цю владу з Києва до їх провінційальної столиці та цілковито зникати цей давній державний центр (відома боротьба князів Андрія та Всеволода Суздальських в другій половині XIII ст. та знищення ними Києва). По-третє, економічна криза Київської держави, викликана зміною державного натурального господарства та зменшенням області панування Київ-

ських князів. Нарешті, навала тюрксько-татарських орд, яка перервала торговельні комунікації Київської держави, зруйнувала її та довела до остаточного занепаду в половині XIII в.

Дезорганізація державного життя Київської Русі в XII і XIII в. в. вишикала рух населення, головним чином його вищих верств: бояр та духовенства, на схід, на північ і на захід від Києва. Рух на схід — сиріав зміцненню Ростовсько-Суздальської області, яка до того ще збільнюлася через асиміляцію фінівських племен, що проживали в басейнах Оки та Волги. З цього конгломерату населення і території вишикає потім Московська держава. Треба тут ще зазначити, що державно-правний лад та розвиток цієї області вже в ті часи (XII-XIII в. в.) в самій основі своєї цілком різниться від Київської Русі. Основою державно-правного устрою цієї останньої була поступова еволюція з первісних «родів» через області-землі до держави, при чому вже в дуже давні часи з розкладом родового побуту закріплюється принцип індивідуального права на землю. Ця ж основа в своєму дальнішому розвитку привела до продроправства та гегемонії віча в державі. Навпаки, північно-східня Ростовсько-Суздальська область, а потім Московська держава розвивається на основах «общинного», громадського устрою при сильному праві на землю всіх членів «общини». Життя керує не громада, а старші, «старшійшини». З організацією держави в права старших вступає князь, який централізує в своїй особі всю владу. Ця система зміцнюється після татарської навали, перенявши від татар багатько рисі східних азійських деспотій. В цей час разом з частиною бояр і духовенства переїжджає на життя до Володимира на Кіязмі Київський митрополит, що мав титул митрополита «всія Русі». В XIV в. Московський князь Іван Калита примусив митрополита Петра перенести митрополію до Москви, а потім з мотивів політичного порядку безправно засвоїв собі титул — «великого князя всієї Русі», який в той час та й цілі століття пізніше не мав жадного р е а л ь н о г о змісту.

Далеко більший числом і важливіший для української нації був рух населення з Київської держави на північ і на захід від Києва. В кінці XII в. вже згадується про м. Овруч на Волині, як про одне з найбільших після Києва міст. На Волині і на Поліссю значно збільшується верства бояр; будуються нові міста. З другого боку рух населення з Київщини зміцнює давнє Галицьке князівство, що входило в склад Київської держави і на чолі якого стояли князі з роду Ярослава. В кінці XII в. після неустанної боротьби галицьких князів з поляками та мад'ярами, від галицьких князів переривається і Галичина з'єднується з Волинським князівством. В XIII в. на чолі Галицько-Волинської держави стають енергійні князі Данило і Василько Романовичі, які й утворюють могутню національну українську державу. Галицько-Волинська держава стає носієм давніх державних традицій українського народу. Мова, література, культура, законодавство, державний устрій мають свою базу ідеї і традиції попередньої великої Київської держави. Хоч напад монголів і не дозволив Галицько-Волинській державі поширити владу на всі українські землі і тим відновити соборну державу Київську, тим часом Галицько-Волинська держава і після монгольської навали проіснувала ще цілих сто літ.

Не маючи змоги поширюватися на південь і схід Галицько-Волинська держава переносить свої культури, національні впливи на північна Білу Русь на та Литву, яка в той час була на дуже низькому культурному рівні. Вплив української культури, українських традицій був насправді великий, що Литва мало по малу перейняла офіційну мову, релігію, законодавство укр. народу. Були моменти настільки близької злуки цих двох держав, що Галицько-Волинські князі обіймали владу і на Литві, — в якості спільних князів для обох країн. Було також і напак: литовські князі ставали разом і Галицько-Волинськими князями. Коли в Литві прийшла до влади могутня династія Гедиміновичів, то князі Гедиміновичі, раз ставши князями руськими, вже не випустили із своїх рук владу. Така переміна династії відбулася без жадних протестів з боку населення, яке в той час

не почувало себе чужим відносно литовців: так сильні були вже тоді культурні зв'язки між ріжноплеменним населенням України і Литви.

Протягом XIV в. до Литви поступово і майже мирним шляхом були приєднані Турово-Пінське князівство, Київ, Чернігів, Новгород-Сіверський, Стародуб, Переяслав. Із-за Галичини литовські князі довгий час ведуть боротьбу з Польщею без видимих результатів, аж поки Унія 1385 р. Литви з Польщею не з'єднала Галичину з іншими українськими землями в Литовсько-Польський Держава.

Давні й новіші — більш повні — досліді над пам'ятниками законодавства, літератури та суспільно-економічного побуту Литовської держави стверджують, що Литва спочатку через Білу Русь, а потім і безпосереднє прийняла державні та культурні українські традиції, так що історикита правники справедливо назвали Литовську державу — Литовсько-Руською. Державні традиції українські в добу Литовсько-Руську завжди підтримувалися населенням цієї держави і протиставлялися традиціям польським. При суперечках і конфліктах, які часто виникали між Литвою та Польщею, населення українських земель завжди підтримувало Литву, розуміючи добре, що цим самим воно підтримує свої власні державні традиції. Законодавство Литовсько-Руської держави розвивалося на основах давнього українського законодавства Київського періоду: «Руська Правда» послужила головною базою для литовсько-руських законів, які скодефіковані були в «Литовському Статуті». Зазвачимо тут, до речі, що законодавство Московської держави, навпаки, розвивалося на інших зовсім принципах. Нові досліді в області правній свідчать, що московський кодекс «Судебник» було складено на основах північних руських пам'ятників законодавства, в яких лише почасти відбилися принципи старовинного руського права. Коли й можна говорити про вплив «Руської Правди» на право московське, то лише в початковий період розвитку цієї держави і то лише у формі «рецепції», а не органічного зв'язку. Пізніше цей вплив цілковито зник, переможений московськими звичаями. І навпаки, норми Руської Правди органічно увійшли і були розвинуті та доповнені в Литовському Статуті. Теж саме ми бачимо і в правовому статуті державному та в правовому положенню ріжних верств населення в Литовсько-Руській державі: ті самі по суті давні відносини між князем, дружиною, вічем. Розуміється, доба, нові умови життя де-що змінили як в назвах, так і в характері юридичних інститутів (замість віча — сойм, замість боярської думи — панирада і т. д.). Основна суть залишилася майже без змін.

Радикальні зміни наступають лише в другій половині XVI в. після закінчення Люблинської Унії 1569 р. між Польщею та Литвою. Для Литви Унія не принесла помітних змін в її державному статуті. Литовські вчені, навіть, доводять тепер, що жадної зміни не сталося, бо й після Люблинської Унії Литва лишилася окремою від Польщі державою зо всіма своїми державними установами і не з'єдналася з Польщею в одне державне тіло. Але для українських земель Унія принесла дуже важливі зміни державного порядку. На підставі акту 1569 р. Волинь, Київщина, та почасти Поділля були відокремлені від Литви та інкорпоровані Польщею, яко «коронні землі». Акт цей стався проти волі литовсько-руських членів сойму, які на знак протесту не прийняли участі в соймі, але протести не мали результату. Яко коронні землі, Волинь та Київщина, були піддані під безпосереднє управління королівської адміністрації. Дякуючи тому, вплив Польщі, її культури, віри, побуту, що вже відчувався й раніше, тепер придбав найбільше сприятливі умови для свого поширення. Польща проголосила культурницьку місію свою на українських землях, обсадила їх польськими манами, культуртрегерами і почалося безупинне панування польської шляхти на Україні.

В цей тяжкий для української державности момент, український народ відчував в собі всі давні державні традиції свої, що змінили його дух та направили на протест і боротьбу за свої національні права. Боротися було тяжко: вища культурна й заможня верства населення в той час мало не вся піддалася впливам блязької по соціальному становищу польської аристо-

краті. Частина духовенства, що прийняла унію, також відпала. Але духовенство, що лишилось вірним національно-церковним традиціям, підтримане середньою верствою-міщанством, рішуче стало до боротьби. Боротьба ведеється словом, письменом і чином. Надзвичайно розвивається література характеру полемичного; письменники вперше підносять наукові підвалини національним традиціям, вживають рідної мови, яка цим шляхом збогачується, розвивається та набуває значіння дорогоцінного національного скарбу, який народ повинен захищати. Засновані вже раніше Братства, а також і нові, що виникають в цю добу, приймають живу участь в перших рядах національних борців. Селянство теж приєднується та шляхом повстань допомагає міщанству і духовенству.

Організується нова верста суспільна — козацтво, яке зрештою її переймає провід в цій боротьбі. Таким чином ми бачимо, що на порушення державних прав та традицій український народ відповідав організованим одпором, виставляючи на перших порах гасла непорушності попереднього status quo: «прав та привілеїв», що здавна були визнані за українським народом.

В міру того, як воюючі сторони міняли зброя й тактику, по мірі впертості ворога, росла відпорна сила й вимоги українського народу. Свого апогею боротьба досягає в часи Б. Хмельницького, який, завдавши ворогові найбільшу поразку року 1648, вже ясно і твердо формулює постулат української нації: право на самостійну й соборну національну державу.

«Я не піду воювати за кордон, — сказав Б. Хмельницький, — я не підиму шаблі ні на турок, ні на татар. Досить мені тепер України, Поділья, Волині. Я маю досить свободи, багатства, чого їсти в моїй країні, а в моєму князівстві аж по Львів, Холм, Галич! Але коли я твердо стану на Вислі, я скажу ляхам за Вислою: сидіть тихо і не ворухніться, ляхи! Князів і вельмож я прожену аж туди, а коли вони й там почнуть знов нас турбувати, тоді я знайду їх і там. Жадний польський пан не ступить більше ногою на нашу землю». В таких енергійних виразах Хмельницький формулював національні вимоги українського народу. На ті часи це була программа-максимум. Зрада союзника — Кримського Хана р. 1649 примусила Б. Хмельницького задовольнитися далеко меншим. По Зборівському договору 1649 р. Військо Запорозьке, яке тоді звалось Українська держава, дістало певну автономію в межах Польщі з обмеженими правами гетьманського уряду.

Як Зборівський, так і пізніше Білоцерковський договори не задовольняли навіть мінімальних вимог, і тому не дали заспокоєння українських державних змагань. Війна з Польщею продовжувалася, але в дуже несприятливих для України умовах. Хмельницький мусів звернутися за допомогою до сусідів, але Тереччина була тоді на упадку. Швеція не знаходила причин для вмінування, також як і Москва. Лише р. 1653 вдалося дістати позитивну відповідь від Московського царя, який обіцяв свою протекцію і допомогу. Щоб врятувати ідею державності, Хмельницький змушений був «з'орієнтуватися» на Москву.

Історія судила, щоб в цей мент зустрінулися дві держави: давня Київська руська держава, яку по праву і традиції репрезентувала Українська держава — Військо Запорозьке, та колишній васал Київської держави — Ростовсько-Суздальське князівство, яке теж по традиції репрезентувала Московська держава. Зустріч була надзвичайно цікава і повчаюча. Пройшло майже 400 літ, як було втрачено всякий зв'язок між цими двома державами, період часу достатній для того, щоб ці держави, йдучи кожна своїм історичним шляхом, втрачали не тільки зв'язок, але й пам'ять про нього. Для Б. Хмельницького та для козацтва Московська держава була державою не руською, а Московською, цілковито їм чужою. Виписуючи повний титул Московського царя «всєя Росії», Б. Хмельницький в той же час притавляв Москві — Україну, яку іменував «государством російським», а населення України — «народом російським». Року 1654 Б. Хмельницький писав до царя: «и нас, Б. Хмельницького, гетьмана, і все військо Запорозьке и весь мір християнський, російський... просимо по

жалувати... і держави добр духовних и мирських людей, елико кто и м я-
ш е от віков от князей и панов благочестивих и от королей польських...
в г о с у д а р с т в і р о с і й с к о м наданих, о них же ми кровь
свою проливали от дідов і прадідів. просимо затвердити». (Акты Ю З Р.,
т. X. ст. 435. — Грамота Хмельницького 13. III. 1654). З другого боку,
Москва на військо запорожське дивилася, як на чужих їй людей і не визна-
вала їх за в чому будь споріднених з москвичами. Такий погляд встано-
вився в Москві вже давно. В кінці 16 віку англієць Флетчер, побувавши в
Москві, написав мемуари про Московську державу на підставі джерел
та інформації, зібраних у Москві. Він, між іншим, пише, що на півдні
та на заході від Москви живуть татари, між якими «Черкаські татари»,
або «черкаси» суть здавна християне і високо культурні. Отже для Москви
— український-руський народ, що склав населення давньої Київської
держави, був настільки чужим, що у Москві не відрізняли його від татар.
І дійсно, в рішенні Земського Собору з 1 жовтня 1653 р., яке писав дяк
Алмазов — один з найбільш освічених москвичів того часу, було так зфор-
мульовано пропозицію Б. Хмельницького: «Запорожских гетмана Б. Хмель-
ницького присялки объявили, что они быють челомъ подъ государеву высокую
руку въ подданство... чтобъ ихъ «запорожскихъ черкасъ» отъ истинной
православной вѣры... велѣлъ принять подъ свою Ц. В-ва высокую руку и
въ помощь войска послалъ» (Акты ЮЗР. т. X № 2). Тай потім довго ще
Москва вживала назву «черкас» для означення українського народу,
иноді поруч з назвою «Україна», завше протиставляючи населення Украї-
ни — москвичам. Наведемо хоч би таке місце з документа 1658 р.: «Путив-
льський вовода доносить цареві: «а въ черкаськіе, де, государь, городы,
которые по сей сторонѣ р. Днѣпра, розослалъ (гетьман) листы, чтобъ
Черкасы жили на Украинѣ съ твоими, великого государя, людьми въ советѣ
по прежнему». Таким чином, в мент пав'язання безпосередніх зносили Укра-
їни з Московою року 1653 обидві держави цілком свідомо вважали одна
другу чужими, без жадного національного чи якогось іншого звязку між
ними.

В січні 1654 р. було переведено прелімінарні переговори з послами
царя в Переяславлі, а в березні того ж року в Москві було складено до-
говір. На підставі цього договору Україна — Військо Запорозьське —
визнавала «протекцію», себ то суверенітет московського царя і ставала до
Москви в положення номінальної васальної залежності з обов'язком пла-
тити цареві грошеву данину. Означення відносин України до Москви,
як відносин номінально-васальних, являється наслідком пристосовання
до відносин і юридичних уявлень XVII в. наукової термінології пізні-
шої доби і тому ця термінологія не зовсім точно означає характер
цих відносин. Досить зазначити, що в добу заключення договору 1654 р.
форма певної залежності чи «протекції» була дуже розповсюдженим яв-
щем, і в розумінні тогочасних політиків та державних діячів, така номіналь-
на чисто залежність мало в чому обмежувала суверенітет держави, що прий-
няла і а певний час протекцію другої держави. Тому, крім обов'язку плати-
ти данину, і то часто теж формального, у всіх інших відносинах як внут-
рішніх, так і зовнішніх Україна та її уряд були вільними і незалежними.
Україна мала свою окрему територію, нагреблену не Зборовським догово-
ром та поширену підчас послідууючої війни з Польщею в оозі з Московою.
На всю цю територію розвивалася єдина верховна влада українська,
що була репрезентована всенародною радою-вічем та гетьманом Війська
Запорозьського — «зверхнійшим Владцою отчизни нашої», «зверхнім Рей-
ментарем», державною при гетьмані Радою Генеральною, подібною до дав-
ньої боярської думи; влада незалежна і самостійна в сфері законодав-
ства, суду, адміністрації. Між Україною та Московою існували державні
межі з митними кордонами; Москва зносилася з Україною через своє
міністерство закордонних справ — Посольський Приказ, рівно ж як і
Україна зносилася з царем лише через уповноважених послів своїх.
Де-які обмеження, встановлені Московою, як напр., певний контроль над
закордонними зносинами з Польщею та Туреччиною та контроль над вій-

ськовими операціями, ні разу за життя гетьмана Хмельницького не були здійснені. Таким чином договір 1654 р., як договір характеру міжнародного, тимчасовий і союзний, лише номінально де в чому обмежував зовнішню незалежність, але не внутрішню самостійність Української держави. Так цей договір оцінюється всіма українськими вченими і де-якими московськими (напр., бар. Нольде). Так він трактувався в ті часи Україною та Московією, при чому іменувала його «трактатом», себто вільно складеною угодою між двома незалежними державами. Але більшість московських учених та політиків, під впливом цілком сторонньої науки міркувань, не визнає за договором 1654 р. сили міжнародного договору та вважає його лише актом «пожалування», «милости» з боку московського царя, яка, як односторонній акт, може бути відібрана тим, хто її дав. Висновок: цілком хибний, бо на підставі історичних документів можна ствердити, що договір 1654 р. було ратифіковано царем почасти у формі «жалованої грамоти» лише тому, що московські дяки за зразок взяли жаловану грамоту польського короля, якою він ратифікував Зборовський договір 1649 р. Не можемо тут спинятися на всіх контроверзах, що утворилися при оцінці договору 1654 р. Зазначимо лише, що всі зусилля москвітинів вбудувати на тлі цього договору теорію про остаточне «возсоединеніє Малої Росії» з Московією, про безповоротне приєднання чи про династичну унію з Московією не знаходять оправдання в офіційних документах того часу. розуміється, документах автентичних, а не підроблених, сфальшованих, яких так багачко утворила потім Москва на підтвердження своєї теорії про остаточне «підданство» українського народу Московському цареві.

Традиція української державности, з такою силою піднесена і здійснена Б. Хмельницьким, в наступні роки Гетьманщини була єдиною діючою силою, яка керувала представниками українського народу в їх боротьбі з заборчими тенденціями Москви. Вона підбадьорувала їх дух в самих тяжких обставинах, вона стримувала їх проти акцій, що могли бути противні державній традиції України. В наші часи, коли вже можна прийняти хоч на чужині вільно і безборонно студіювати історичні джерела та тлумачити їх вільно, без втручання агентів ворожої московської влади, тільки тепер встановлюється на підставі історичних документів, скільки глибокого, щирого патріотизму, державного розуму, гарячої любови до своєї батьківщини виявили в ті часи цілком національні провідники, а за ними загал населення України. Були непорозуміння, сварки, ворожнеча в різних колах населення, збочення з вірного державного шляху і, може, й випадки зради в очах безсторонньої історії, але в основі і цих небагативних фактів в більшості випадків лежав патріотизм, тільки, може не туди спрямований через різне розуміння подій та обставин. Вже Виговський, який за початку свого гетьманування вдавав щирого прихильника Москви, скоро з'орієнтувався і прийняв рішуче ворожу позицію супроти Москви та її домагань, що йшли проти договору 1654 р. В один з приїздів до Виговського царських посців, московський дьяк Кінін, виконуючи тасму шпигунську місію, розпитувався в гетьманській канцелярії про різні справи українські. На його настираві допити канцеляриста відповів йому так: «А тепер буде Велика Росія — Великою Росією, а Малая Росія — Малою Росією». У на теж мається військо «незвятийкое». На таку заяву, зроблену, очевидно, з наказу гетьмана, московський дьяк дав таку характерну відповідь: «За такі слова треба язик урізати. Малуя Росію оторжнью ветвь к естественному корені, к Великой Росіи. присовокупил Бог». Думка ця була засвоєна Московією під впливом духовенства та «дьяків» і потім скрізь провадилася. В очах Москви всякі протести українські проти порушення договору 1654 р., а таких порушень було багачко, всякі вимоги повернення порушених справ, невтручання в державні справи України, нарешті, оружна боротьба за порушені права вважалася за «зраду». Не дурно ж Петро I в своєму указі оголосив: «как всем известно, начиная с Б. Хмельницкаго і даже до Скурпадскаго все гетманы суть изменники». В різні часи, в різних обставинах, різними ме-

тодами протягом всієї доби Гетьманщини гетьмани, старшина козацька, козаки, міщани й селяне — цілий український народ невпинно боролися за свої права і привілеї стародавні, за свою державну незалежність, за державну традицію. Б. Хмельницький, Виговський, Ю. Хмельницький, Дорошенко, Мазепа, за кордоном Орлик — кожен з них основною своєю метою ставив визволення України з під московського царя та свою незалежну національну державу. Навіть Брюховецький, Многогрішний, Скоропадський, Апостол, і останній гетьман Розумовський, кожен по своєму, в міру сил і розуміння, стояли за свою, рідну українську державу, завше протиставляючи її Москві. Навіть тоді, коли вже, здавалося, що Україна зовсім була придушена, року 1767 делегати всіх станів населення України подали меморіал-протест до Комісії Катерини II, в якому одверто і сміливо піднесли голос на оборону державних прав українського народу.

Більш як 250 років лівобережна Україна була під владою московсько-російською і всі нелюдсько-жорстокі методи, що вживав московський уряд, щоб заглушити в народі його державні традиції, почуття відокремленості від москвітизму, почуття національні, культурні, релігійні, питомі українському народові, не довели до бажаних Москві наслідків. Матеріальні та моральні терпіння, які довелося пережити Україні, лише відсунули на деякий час з черги національні поступати, але не знищили їх цілком і назавжди. Помінаючи деталі цієї великої важливої і ще мало обслідуваної доби нашої історії — доби гетьманщини, зазначимо лише, що московські царі, а потім російські імператори безліч разів урочисто своїм царським словом обіцяли дотримувати непорушними як договір 1654 р., так і по' слідує гетманські договори, і стільки ж разів безсоромно своє царське слово ламали, спочатку ще покриваючися різними московськими закорючками, а потім, починаючи з Петра I одверто, нахабно й цинічно. Року 1659 Москва сфальшувала договір 1654 р. і замість оригіналу подала на затвердження присягою на цей випадок сфабрикований текст. На цьому фальсифікаті змушені були присягати всі гетьмани, починаючи з Юрія Хмельницького. Історичні документи свідчать про багатьох інших способів московського ошуцтва, неправди й кривди. Не дурно ж гетьмани не раз вимагали від царя, щоб грамоти, які гетьманські послы привозили цареві, були читані в присутності послів, бо, мовляв, царські дяки читають цареві не те, що в грамотах написано... Офіційно й неофіційно, державні органи й приватні особи московські протягом двох з половиною віків всіма способами старалися сховати правду про Україну, перекрутити факти, сфальшувати документи, щоб поховати назавжди традиції української державності, витерти із сторінок історії всякі сліди й відомості про окрему самостійну українську націю; заборонила Москва її мову й літературу, вкрали наразі стародавнє ім'я українського народу, народу «руського» чи «російського», як писав Хмельницький, але духа живого народу, природного почуття відокремленості від народу московського не могли вбити.

І в цю найтяжчу добу української історії традиції української державності збереглися та в певні сприятливі моменти виявлялися на зовні. Зберігалися вони в певних колах української інтелігенції, як напр., в Кирило-Методіївському братстві, провідниками якого були Мик. Костомаров та Тарас Шевченко. Перший виявляє традицію державності української в своїх лекціях, як професор, та в своїх історичних працях; другий — в своїх патхених, пророчих віршах, в поетичних образах промовляв до українського народу, будив в ньому спогадки про давнє минуле, про національну державу українську, закликав до чину та пророчив у майбутньому «вільну, велику» Українську державу. Коли ж царська влада московська наклала свою брутальну руку і на ці вольнолюбиві патріотичні гуртки, тоді українські діячі тікали до Галичини, де австрійська конституція давала ще можливість для праці на шляху національного відродження.

Прийшла перша російська революція 1905 року — не перше *memento mori* російській тюрмі народів. Проводирі українські використали цю

передішку утворенням української преси, Пресвіт, кооперації, при допомозі яких заговорили до народу рідною його мовою та нагадали йому «чїїх батьків ми діти». Прийшло: 1917 рік і вся українська нація, свідомо своїх національно-державних традицій одверто заявила своє непобориме бажання та вимоги жити вільно і незалежно у своїй окремій, самостійній державі.

Перед москвинами, що стали вже безпідставно іменувати себе «російським народом», знов у весь зріст піднявся український народ, той народ, якого воли не тільки поховали більш як двіста років перед тим, але й ім'я якого викреслили зо всіх офіційних документів та заборонили вживати у приватних видавнях. І от цей похований мертвець воскрес і поставив свої вимоги. При зустрічі 250 років перед цим Москва просто назвала українців — черкаськими, запорозжянами, мало не татарами і не ламала голови над тим, що це за народ і чи масиві право зватися народом «руським». Але тепер, коли мерця було так добре поховано, спадщину його поділено і саме ім'я вкрадено, як тепер пояснити не тільки самим собі, але й цілому світові таке «воскресєння з мертвих»? Нє внаіагє, як «інтригою» ворогів Росії. «Це с кімієцка, австрієська, пєльська інтрига». Це ж кіміці видумали Україну, дали грошею, вислали «австріяці Грушевського» і т. д., і т. д.. Бо що ж було робити? Увесь час намазувалося, швалося, тверділося: «не біло, не і бити не можєт»... і от тобі якась «свідомо» Центральна Рада, хто його знає, ким обрана, ставить вимоги «революційному» «россійському» врсременному правительству». Очевидно це — «інтрига».

Відновлення української державности в роках 1917-20^х перейшло на наших очах. Українська нація промкнулася на всіх просторах рідної землі: не тільки у Києві у квітні 1917 р. Українська Центральна Рада — перший український парламент — стала на чолі нації та заявила наші державні постулати, не тільки у Львові в листопаді 1918 року Українська Національна Рада обняла національно-державний провід над Галиччиною та Буковиною, але й на Кубані нащадки давніх запорожців почули себе силами єдиного українського народу та заявили тажж вимоги. А крім того в Сибіру, в Європі, Канаді, Північних Штатах Америки, всюди українці, ніби то якимсь чудом заявили себе українцями та підняли голос, підтримуючи загально-національні вимоги. Ці вимоги своїм змістом обхоплювали наші давні державні традиції з часів Володимира Київського, Данила Галицького, Б. Хмельницького, Виговського, Дорошенка, Мазепи, Орлика: самостійні українські держави для кожної окремої землі української — та сполуча їх в єдину соборну українську державу — в найближчому майбутньому.

Найбільші частини України: Велика Україна, Галиччина з Буковиною та короткий час Кубань ці постулати були здійснені, причому Велика Україна та Галиччина з Буковиною були оголосили злуку в Єдину Соборну Державу — Українську Народню Республіку. На пєнасіа наше, ослабелі й знесилені після великої війни 1914-1918 р. р., оточені зо всіх боків ворогами української державности, не маючі жадної підтримки з боку інших націй, ми не могли довго витримати боротьби на всі fronti. Наші уряди були змуснені залишити рідну землю та перейти на еміграцію, а народ наш знов попав у неволю окупантів. Але, віримо, що недовго буде тішитися перемогою ворог. Український народ та його ідейні провідники працюють, не покладаючи рук, над підготовкою до дальшої боротьби за здійснення державних традицій, національних ідеалів, як на теренах рідної землі, так і за кордоном. Коли підготовка закінчиться, тоді знов встане український народ, як один чоловік, добуде свою державу та уможливить її існуванням на завжди.

Л. Яковців.

Відбудова сільського господарства.

На сторінках «Тризуба» (ч. 32-91) нам уже довелося спинитися на загальних підставах програми відбудови, яка мала б бути переведеною після упадку большевиків. Маючи на увазі конкретизувати і розвинути висунені нами загальні положення, нижче хочемо спинитися більше детально на окремих частинах. У першу чергу виділимо обсяг питань, зв'язаних з відбудовою сільського господарства, бо власне ці справи підлягають обговоренню раніше, ніж усі інші, зважаючи на значіння сільського господарства на Україні. Само собою, що та конкретизація програми відбудови сільського господарства, яку маємо перевести нижче, являється досить умовною: деталізуємо справу остільки, оскільки це можливо в обмежених рядах журнальної статті, зазначаємо лише основні віхи, які мусіли би підлягати дальшому розробленню, дальній деталізації.

***

З самого початку треба встановити загальний підхід до тої справи, обговорити яку ми маємо на увазі.

Кожна дореволюційна і довоєнна партійна програма своїм обов'язком вважала спинитися на справі земельній і дати їй те чи інше розв'язання. Малося на увазі при цьому задовольнити інтереси і потреби селянства і в той самий час про ці інтереси і потреби дуже часто забувалося при наміченню інших частин партійної програми, про конструюванню и цих пунктів партійної ідеології: були вони здебільшого слабо зв'язані з інтересами і потребами селянства, а то навіть й стояли в суперечності з ними; вважалося, що інтересам й потребам селянства має відповідати лише аграрна програма.

Програма відбудови сільського господарства, основні пункти якої ми хочемо намітити не має нічого спільного з цим розумінням аграрної програми в її довоєнній трактовці. Задовольнити інтереси і потреби селянства в їх цілому, це — завдання програми відбудови в повному обсягу її, а справа реалізації цієї програми є справою утворення і закріплення державності взагалом, в тих єдиної реальних формах, в яких вона можлива — у формі української селянської держави. Після пережитого досвіду являється неможливим ототожнювати інтереси і вимоги селянства тільки з земельною справою; земельна справа є лише частиною його вимог і інтересів, під теперішню хвилю може вже й не така значна. Отже, оскільки критерій інтересів селянства єсть і мусить бути керуючим при наміченню і вивченню цілої програми відбудови, не виділяється він на спеціальне місце при наміченню програми відбудови сільського господарства; так само не переслідують спеціальних цілей задовольнити інтереси селянства власне ця частина програми, бо з погляду задоволення цих інтересів мусить бути складена ціла програма в її повному обсягу.

Само собою, скласти програму відбудови сільського господарства, яка в той самий час відповідає інтересам і потребам селянства, уявляється можливим тому, що інтереси селянства, інтереси дрібного власницького господарства припадають з інтересами розвитку сільського господарства взагалі. Розглядаємо справу, розуміється, тільки в цих щиріх відносинах, які мають місце на Україні за теперішній час: не час і не місце тут спинятись над загальним питанням про напярм сільсько-господарські еволюції. Не підлягає сумніву, що на Україні дрібне селянське господарство довело своє живучість і виявило всі дані, необхідні для дальшого розвитку. У пайтяжчих умовах господарської розрухи, при несприятливій господарській політиці большевиків дрібне селянське господарство власними силами змогло відновити посівну площу до довоєнних розмірів, поширило в порівнянні з довоєнними часами посівну площу під технічні

ми культурами, закінчило розпочате перед війною впровадження в сівоборот селянського господарства цукрового буряка, відновило майже цілком до довоєнних норм скотарство. — Зазначення лиш цих основних досягнень вистарчає, щоб підкреслити необхідність орієнтуватися в проєктах відбудови сільського господарства лише на селянське господарство. Іншої господарської організації, яка б могла переводити відбудову сільського господарства на Україні, нема: великі господарства, що існують у невеликій кількості, (совхозів), грають остільки незначну ролю в сучасному сільському господарстві, що пунктом опертя вони бути не можуть. Могла б іти хіба мова про утворення наново великих господарств шляхом відновлення поміщицького землеволодіння. Але подібного роду експеримент являвся б остільки абсурдним з усіх поглядів і міркувань, що він не заслуговує серйозного обміркування. Будувати реальну програму відбудови сільського господарства можна, спираючись лише на дрібне селянське господарство.

Дрібне селянське господарство на Україні виявило свою життєвість, показало свою здібність до розвитку, але це не означає, розуміється, що те становище, в якому воно перебуває тепер під більшовицькою владою, можна уважати сприятливим. Воно розвивалося і розвивається в значній мірі насперекір тим обставинам і умовам, серед яких йому доводиться перебувати. Перешкоди й перепони для розвитку селянського господарства випливають як з обставин, пануючих в обсягу стисло земельних відносин, так і з умов, що є наслідками загально-адміністративної, податкової й економічної політики більшовиків. Не може впливати сприятливо на розвиток дрібно-власницького господарства те бундзуддя, яке панує в совітському адміністративному апараті з його низькою працездатністю, з його спеціальним протегуванням комуністів і незаможників, — апараті, для якого дрібно-власницьке господарство й досі фактично являється категорією лише толерованою. Високі норми оподаткування селянського господарства так само не можуть впливати сприятливо на його розвиток. Загальна економічна політика більшовиків, в результаті якої має місце невистарчаюче постачання для села продуктів промисловості і при тому по надмірних цінах, в результаті якої виникає спеціально низький рівень цін на сільсько-господарські продукти. Як в порівнянні з цінами на сільсько-господарські продукти на світовому ринку, так і в порівнянні з цінами на промислові продукти на місцевому ринку, — ця політика так само являється перешкодою для нормального розвитку сільського господарства. Але поруч з цими перешкодами й перепонами, які випливають з загальної ситуації, утвореної пануванням більшовиків, ціла низка умов, зв'язаних з стисло земельними відносинами, стоїть на заваді нормальному розвитку сільського господарства. Той специфічний спосіб здійснення земельної реформи, який мав місце під час панування більшовиків, утворив крайню неупорядкованість земельних відносин на селі. У колосальній мірі зростає кількість господарств і їх дроблення — в результаті цього на селі утворилася велика група господарств з площею значно нижчою за нормальну при теперешньому рівні інтенсивності сільського господарства; господарств без сільсько-господарського реманенту і без робочої худоби; ця група господарств, поширення якої з погляду господарського являється недоцільним і нерациональним, користується спеціально підтримкою влади. Неупорядкованість земельних відносин веде за собою розчуженість в різних місцях землі одного господаря, утворює необхідність примусового сівобороту, являється перешкодою для інтенсифікації господарства. Негативно відбивається відсутність правових гарантій на ту землю, яку посідає господарство, можливість різних змін в цьому відношенню. У сучасній ситуації черговою справою на селі являється належна організація агрономичної допомоги, але в зв'язку з загальною політикою більшовиків щодо села, в зв'язку з тими спеціальними умовами, в яких поставлено у них розвиток селянської ініціативи і самопомоги, ця справа перебуває і перебуватиме на дуже низькому рівні розвитку, цілком невідповідному сучасним потребам.

У результаті всіх цих зазначених перешкод поруч з іншими, над якими спеціально ми не спинялись, дуже ймовірним є, що ті можливості розвитку сільського господарства, які існували при большевицькому режимі, вже являються вичерпаними, — в кожному разі безсумнівно річ, що дальший розвиток сільського господарства буде утрудненим, що темп цього розвитку буде значно повільнішим. Дуже показним в цьому відношенні являються ті перебої, які мали місце в розвитку сільського господарства за останні роки, — як раптове зменшення площі під технічними культурами в 1925-26 році, зменшення площі селянських засівів цукрового буряку в тому самому році, слабкий зріст товарності селянського господарства, слабкий зріст більш інтенсивних форм скотарства, як свинарство і т. и. Тому з погляду розвитку витворчих сил сільського господарства упадок большевицького режиму і упадок звязаної з ним системи визиску села являється необхідним, кінечним.

Усі ті невдачі, які зазнав большевицький режим на внутрішньому фронті, всі ті поступки, до яких він являється примушеним, — безсумнівний наслідок тієї ворожої позиції, яку зайняло в відношенні до комунізму село. Досвід большевицького режиму яскраво доводить, що при тому рівні активності, який виявляє селянство в теперішній період, набути характеру стаючості і тривалості не може ні один режим, який не спирається на чинну підтримку селянства. Тому історичним завданням, яке мусить розв'язати той режим, що прийде на зміну большевизму, являється утворення відповідних умов для розвитку витворчих сил сільського господарства.

Ми вище зазначили різноманітність тих умов і обставин, які стоять на перешкоді розвитку сільського господарства; вона є наслідок цілого укладу життя, який існує за панування большевиків. Відбудова сільського господарства отже звязана із знищенням існуючих тепер перешкод і переведенням певних позитивних заходів не лише в обсягу земельних відносин, але й в цілій системі. І може навіть конструктивна робота в обсягу стисло земельних відносин буде грати рівняючу підрядну роль.

Спиняючи свою увагу передовсім на розгляді заходів в обсягу земельних відносин, мусимо одмітити ще раз, що політика влади мусить бути скерована у бік підтримки дрібно власницького селянського господарства. Про жадні заходи, що мали б урегулювати справу колишнього великого землеволодіння, тим паче про утворення наново великих господарств, не може бути й мови. Справа ця вже урегульована силою факту. Поміщицька група вже випала з сільського-господарського продукційного процесу і не в народньо-господарських інтересах знаходити там для неї місце.

В обсягу стисло земельних відносин завдання влади полягало б в тому, щоб, заховавши існуючий тепер земельний уклад за пануванням дрібного господарства, допомогти дальшому його розвитку й дальшій інтенсифікації. Сільське господарство носить виразно індивідуалістичний характер; тепер цей індивідуалізм сільського господарства являється чимсь напівлегальним; з цим мусить бути покінчено. Мусять бути утворені правні титули й правні форми, які би забезпечили розвиток приватно-власницького дрібного господарства; перед державою стане питання про низку заходів, які би дали можливість безболісної ліквідації земельної громади і закріплення тих земель, що їх посідають окремі господарства, на праві власності. Розуміється, що ці останні заходи, які би мали завданням остаточно зафіксувати в натурі ту земельну площу, яка належить окремим господарствам, треба буде переводити з обережністю, неодмінно поєднуючи їх з переведенням землеулаштування; не лежить в народньо-господарському інтересі фіксація на постійне теперішнього переходного стану з його випадковістю в поділі земельних участків, з їх розкиданістю і непристосованістю до потреб інтенсивного господарства. Упорядкування земельних відносин повинно полягати з одного боку в утворенні умов для розвитку індивідуальної ініціативи, що виявилася б в допомозі утворенню дрібного приватно-власницького господарства, з другого боку, в утворенні умов для розвитку інтенсивного господарства, чому б мала служити певна політика по землеулаштуванню. Коли ми намічаємо таку загальну лінію

в обсягу регуляції земельних відносин, то при цьому дуже треба остерігатися, щоб при переведенні цієї лінії в життя не попали у шаблон, не визначити одних і тих самих норм, способів і методів для цілої України. Намічена загальна лінія мусить бути відповідно індивідуалізована в залежності від структури сільського господарства в кожному окремому районі. Здійснення цієї загальної лінії одними методами і одними способами, — скажем в умовах екстенсивного господарства Степової України і на Поділлі з його розвитком культури цукрового буряку, — було б річчю наявно недоцільною.

Поруч з переведенням землеулаштування в широкі розміри, поруч з закріпленням становища господаря-власника, стоєє би перед державою ряд інших заходів. Як політика по землеулаштуванню, так і політика, спрямована до утворення дрібно-власницьких господарств, не творила би на селі всіх передумов, необхідних для інтенсифікації сільського господарства. Було би неминучим, oprіч того, з боку держави переведення цілого ряду заходів, скерованих на допомогу розвитку сільського господарства, — організація агрономичної допомоги, допомога організації с.-г. кредиту і сільсько-господарської кооперації, меліораційні роботи, боротьба з посухами і т. в. На протязі цілого існування большевицького режиму переводиться в колосальних розмірах висмоктування засобів з села в цілях підтримки міста та міської промисловости. Мусить статись переросподіл державних засобів в цілях переведення необхідної допомоги сільському господарству, знесенню і обезкровленню за роки большевицького панування.

Оскільки мова йде про розвиток виторочих сил у господарствах незалежних індивідуальних виробників, не можна, розуміється, думати, щоб державна допомога могла зрєбити все потрібне для інтенсифікації господарства. Основну ролю все таки гратиме господарська активність самих продуцентів. Задаваннями держави було б, поруч з провадженням допомогової роботи, утворення умов, при яких така господарська активність і ініціатива могла б виявитись; утворення відповідних норм для вільного розвитку господарської самоорганізації самого населення, для розвитку середнього охоти до нагромадження, до поширення своїх господарських функцій і засобів. Ця остання діяльність серед людности, що звикла до державної опіки, до опанування всіх громадських і господарських функцій державним організаєм, грала б не останню ролю.

Перед державою стало б питання, на яку групу селянства орієнтуватись в своїй земельній політиці: диференціацію селянства, виділення в ньому різних груп по посівній плєщі і по заможности мусить визнавати й конституувати навіть большевицька статистика. Питання це належало б до складних: економічно доцільними і раціональними при відповідній господарській структурі можуть бути дрібні господарства різних розмірів: од тих, що наближаються по своїй величині до середніх, — до дрібних. Мова може йти хіба лише про ті найдрібніші карлуваті господарства, які в великих розмірах утворені в звязку з земельною політикою большевиків і які тепер в значній мірі перебувають у привілейованому становищі, користуючись надмірною опікою і підтримкою влади. Вряд чи може бути мова про продовження такої опіки в тих випадках, коли ходить про господарства економічно нераціональні; з погляду інтересів земельної політики треба було б дбати про можливу безболісну ліквідацію існуючої тепер політики всебічної опіки над такими господарствами, яка виходить цілком не з господарських мотивів.

Як одно з другорядних питань в обсягу земельної політики стане справа про відношення до існуючих тепер вже в великому числі совієтських господарств і колективних господарств. Керуюча лінія щодо цього роду господарств очевидно може бути лише одна, — це ліквідація і тих і других господарств. Практика існування за большевицьких часів і теперішній стан цих господарств вказують, що, не зважаючи на всі привілеї, на всі державні субсидії й допомоги, їх господарські наслідки являються незадовільними. Отже шлях ліквідації цих обох груп господарств,

який почався уже й у самих большевиків з переходом до НЕПУ, є індекс-вказана і можлива політика. Розуміється, завданням влади буде подати, щоб ця ліквідація переводилася по певному виробленому плану з ув'язленням як інтересів селянства, так і інтересів держави, щоб вона не мала того стихійного неорганізованого характеру, який носила ліквідація поміщицького землеволодіння.

Цим обмежимо розгляд тих заходів, які мусіли б бути ужиті в обсягу земельних відносин в цілях відбудови сільського господарства. Ми зазначили лише головні віхи, вказали основні підстави. Рівняючись до наміченої основної лінії мусів би бути розроблений детальний план в окремих галузях сільського господарства, в окремих районах України, в окремих родах допомоги сільському господарству. Повну деталізацію тепер і тут закордоном, перевести врят чи можна; про те, розуміється, дальше поглиблення, конкретизація і розроблення визначеної вище загальної схеми фаховцями по окремих галузях було б і можливим і бажаним.

Вище ми виразно підкреслили, що справа відбудови сільського господарства як найтіснішим способом звязана із змінами не тільки в укладі стисло земельних відносин, а з повною реконструкцією, скоріше навіть ліквідацією існуючої тепер системи загально-адміністративної, податкової, економічної. Зміни в укладі земельних відносин, відповідна земельна політика могла б утворити умови необхідні для інтенсифікації сільського господарства. А для того, щоб ця інтенсифікація справді мала місце, треба наявності цілої низки моментів. Треба, щоб урядовий адміністративний апарат при всіх своїх різномірних стичках з сільським продуцентом не ставив би йому перешкод в його господарській діяльності, а дономагав би йому. Треба, щоб продуцент міг реалізувати свій продукт на ринку по належній ціні і міг знайти на тому ж таки ринку по нормальним цінам потрібні для нього промислові продукти. Треба, щоб держава не одбирала у продуцента величезної частини його прибутків у формі податків, витрачаючи їх з погляду сільсько-господарського продуцента нерационально і недоцільно. Потрібна повна і радикальна перебудова існуючих тепер відносин, яка не можлива без упадку большевицького режиму, для того, щоб були реалізовані всі умови, необхідні для відбудови сільського господарства. Бо оскільки йде про відбудову галузі господарства, яка знаходиться в руках індивідуальних незалежних продуцентів, потрібно, щоб у цих незалежних продуцентів утворилися психологічні передумови для розвитку господарської активності й ініціативи; між тим ці останні властивості визначаються не тільки земельною політикою, але й загальним укладом державного і громадського життя.

Цей тісний звязок між відбудовою сільського господарства і всім укладом життя, зафіксованим комуністичним режимом, яскраво виявляється на тих дискусіях і розмовах, які провадилися перед недавніми часами у большевицьких колах з приводу монополії зовнішнього торгу. Монополія в руках держави зовнішнього торгу, яка для сільсько-господарських продуцентів означає монополію хлібного експорту, тягне за собою надзвичайно низькі для сільського господарства ціни на сільсько-господарські продукти, встановлені державою. Ліквідація, чи принаймні ослаблення державної монополії зовнішнього торгу, лежала-б в інтересах сільсько-господарських продуцентів. Але всі заходи, спрямовані в цей бік, неодмінно одхилились большевиками, що кожен раз підкреслювали звязок монополії зовнішнього торгу з цілою пануючою тепер системою

Слід іти дальше й підкреслити, що утворення умов, необхідних для відбудови сільського господарства, звязано не тільки з упадком большевицького режиму, але конкретно з відбудовою української державности. Теперішній уклад відносин на Україні має два джерела: він звязаний з фактом захоплення влади на Україні комуністичною партією, з одного боку, і з тим фактом, що влада захоплена комуністичною російською партією, яка має свою верховну управу в Москві, — з другого боку. Суцуго

централістичний напрям політики комуністичної партії, використання засобів, здобутих з українського сільського господарства в інтересах підтримки російської промисловості стоїть в зв'язку з перебуванням влади в руках чужих для нас національно. І відповідна зміна політики залежить не тільки від упадку більшовизму, але й з переходу влади до рук українського народу.

Можемо вказати на цьому місці лише на зв'язаність відбудови сільського господарства з перебудовою цілого нашого життя, цілого укладу відносин. Не маємо можливості спиратися на наміченню конкретних форм цієї перебудови — це завело б нас занадто далеко, це було б рівнозначним з наміченням цілого плану, цілої програми відбудови української державності в усіх галузях життя!

Закінчуючи наш нарис, спинимося ще на одній справі. Кожен план, кожна програма, мусять бути не тільки доцільними, але й реальними; мусять мати шанси на зреалізування при тих конкретних обставинах, для яких їх укладено. Можливо, що та програма відбудови сільського господарства, основні моменти якого зазначено вище, доцільна. Але чи вона реальна, чи вона має шанси на реалізацію? Уважаємо, що вона остільки реальна, як і справа реалізації і закріплення української державності. При тому значинні, яка має сільське господарство в українській економіці а селянство в соціалній структурі української нації, — без відбудови сільського господарства, на якому буде спиратися існування активного і свідомого селянства, не можливе закріплення і зміцнення української державності.

В. С а д о в с ь к и й.

Дар Гетьмана Апостола Сербському монастирю.

Сербська держава середніх віків була одною з наймогутніших і найкультурніших держав Балканського півострова.

Ця епоха залишила слід як в юнацьких піснях сербського народу, так і в тих пам'ятниках культури матеріальної, що перестояли лихоліття і збереглися до наших часів. З таких пам'ятників найбільше уваги звертають на себе своєю величною архітектурою середньовічні сербські монастирі. Не багато їх збереглося — в ту добу релігійного фанатизму вони найбільше зазнали лиха від завойовників-турків. Де-які були перетворені в мечеті, ще більше їх було зруйновано до щенту, і залишилися від них тільки груди цегли та каміння. Але де-які пережили і Косово і віки рабства і досі ще приваблюють око красою своїх форм.

Найстарший з цих монастирів — монастир Студеницький в долині річки Ібра, по дорозі з міста Кральєва на Рашку, збудований кралем XII віку Стефаном I-им Неманею, батьком короля Стефана Первовінчаного і св. Сави першого архієпископа сербського і організатора автокефалії сербської церкви, — що сам при кінці життя пішов у ченці і після смерті був проголошений як святий Симон Мироточивий. Похований він був по тодішньому звичаю в своїй «задужбині» у, заснованому ним монастирю, де його труна зберігається й до нині.

Збудований в XII віці, в добу недалеку від заснування Київської Софії (1037), Собора Києво-Печерської Лаври (1089), Студеницький храм Успенія був мистецьким зразком романо-византійського стилю. Він мав форму рівностороннього хреста, був обложений мармуровими

плитами й оздоблений колонами й мистецькою різьбою по мармуру й каменю. У середині всі стіни з гори й до низу були розписані фресками. Не все збереглося до наших часів — над старим храмом зруйнована баня і замість неї збудована незграбна нова; з фресок де-які й тепер ще милують око ясністю своїх фарб та багато з них попсовано часом й людьми.

У монастирі цьому знаходяться гробниці — кам'яна Стефана Немані і срібна сина його Стефана Первовінчаного. Окрім того, в монастирській ризниці, в притворі старого храму, що якимсь чудом збереглися ще з перед-Косовської доби, мистецької роботи срібне кадило св. Сави, його-ж ризи, гаптовані золотом і шовками, кільки королівських поясів, оздоблених самоцвітними каміннями, дві чарки з малюнками лову на оленів, з яких пили цар Лазар і Мілош Обіліч на передодні Косовського бою рукописні Євангелія, книги і старі ікони.

Серед цих річей у цьому маленькому музею знаходиться ще й велика срібна чаша для причастя. Даремна річ питати ченця, що показує ризницю, відкіля ця чаша, як вона дісталася до монастиря. Але на щастя в середині цієї чаші зберігся напис, що кидає певне світло на її походження. На дні чаші слав'янськими літерами вирізблено:

«Сей потирь мстюрю Студеничкому Храму Успенія Пресв. Бгци Лаври Сербскія издалъ Его Царск. Пресвѣтл. Всчства Войска Запорожскаго Полковникъ Миргородскій Даниилъ Апостолъ, съ супругою Іуліаной и чадъ своими въ вѣчное поминовение. Рок Божій 7211».

Як і колипожертвував цей потір Данило Апостол «сербській лаврі»? Як бачимо з напису, було це року 1703 (7211), за гетьманування Мазепи, коли Данило Павлович Апостол був вже полковником Миргородського полку. На цій посаді він пробув довго.

Під час Шведчини й боротьби Гетьмана Мазепи з Петром I-им він одним з перших став на сторону Мазепи, хоч потім і повернувся назад, побачивши невдачу спілки з Шведами. Полковником Миргородським він пробув аж до року 1727, коли по відновленню Гетьманщини після правління «Магросійської Колегії» був обраний за Гетьмана і гетьманував до своєї смерти в р. 1734. Його «чади» й нащадки до останніх часів володіли маєтками в Миргородському повіті, біля оспіваних М. Гоголем Сорочинець. Сорочинська церква, в якій хрестили М. Гоголя, була збудована Данилом Апостолом. З цього бачимо, що полковник миргородський, а потім Гетьман означився побожністю: Сорочинська церква і подарований сербському монастирю потір — це були не єдині, мабуть, пам'ятки його благодійної діяльності. У церковному будівництві, в обдарованню монастирів і церков виявлялося своєрідне меценатство «значних» людей того часу. Згадаймо хоч би Мазепу, що вкрив всю Україну — та й не тільки Україну — пам'ятками своїх щедрот, від Миколаївського собору в Києві до срібної плити з його іменем на Гробі Господньому в Єрусалимі.

Як дістався цей дар з України до Сербії? Наскільки відомо, сам Апостол в Сербії не був, тому найбільше ймовірним буде припустити, що його намовив обдарувати Студенецький монастир хтось з сербів,

що перебували в той час на Україні, — може, який з ченців, або й сам ігумен Студенецького монастиря, — доставши дар, доніс його з України до Сербії, де він щасливим випадком зберігся до наших часів.

Україна завжди була в близьких зносинах з південими слов'янами, а надто починаючи з XVI-XVII століття, коли серби під гнітом турецького рабства, а пізніше австрійського режиму, почали шукати собі захисту в землях українських і запорозьких, виселяючись туди цілими родинами, що потім асімілювавшись, дали початок козацьким родам Думитрашко-Раїчів, Милорадовичів та інших. Багато південних слов'ян прибувало до Києва, щоб здобути освіту в Могилянській Академії, що була тоді єдиною вищою школою на цілий православний слов'янський світ; духовні особи шукали допомоги для оборони віри і відбудови зруйнованих святинь. Ці тісні і приятельські зносини були попсовані потім політикою московського уряду, який почав селити сербів на землях Війська Запорозького, що викликало непорозуміння й ворожнечу між запорожцями й переселенцями.

Можна сподіватись, що старі сербські церкви, монастирі й архиви ховають в собі ще не одну пам'ятку українсько-сербських відносин тієї епохи.

Ол. Петренко.

З газет

В жидівській пресі з'явилися звістки, які потім передрукували і де-які газети українські, що в Парижі ще 23 жовтня.

«розпочалася довірочна нарада між відповідними жидівськими та українськими діячами».

З усією категоричністю мусимо ствердити, що звістка ця не відповідає дійсності. Ніяких нарад не було та про них і мови бути не може: представники жидівських еміграційних організацій виразно вже зазначили свою ворожу позицію що-до України на процесі.

Вікторія Удовиченко

(некролог)

В ніч з 28 на 29 жовтня ц. р. в Бозі почила після тяжкої і довгої хвороби Вікторія Удовиченка, дружина видатного нашого генерала Олександра Удовиченка. Померла небіжчиця на 26 році життя, від туберкульозу. Хворість її, що кілька років вже підточувала виснажений від тяжких еміграційних умов організм, врешті відняла від нас свідому громадянку, що, не зважаючи ні на трудні умови життя на вигнанні, ні на лихо і горе, була не тільки вірною дружиною і товаришкою одного з передових наших командирів, але була втіленням тої жінки-українки, що молодістю і красою своєю, добрим, але сильним характером своїм перемогала щі умови, це лихо, це горе і власним терпінням, перемаганням власних страждань,

давала приклад всім тим, хто її знав і бачив, перетерпівати і переносити тяжкий хрест вигнання, сподіватися на кращу долю батьківщини, вірити в перемогу нашої ідеї...

Похорон відбувся 1-го листопада. Жалібний повіз був зашпаний квітами і вінками. У поході взяли участь не тільки громадяне парижської колонії, не тільки ті, що прибули з провінції, але багато видатних і чільних представників цивільних і військових нашого старшого громадянства навіть з інших країн, які на той час були в Парижу. Було багато і чужинців, що вважали своїм обов'язком скласти свої співчуття з приводу неоправданної втрати. Зворушлива була ця однодушність в співчутті, в розумінні понесеної втрати, і разом з тим ця однодушність і одностійність переживань зміцнила нашу дух до дальших замахів в нашій боротьбі, до перенесення тяжких умов і перешкод, навіть до принесення жертв...

Перед походом в поменшанні, де жила небіжчиця, було відслужено п. о. П. Гречинськом жалібну службу Богу з участю української хору під орудою п. О. Чехівського. А на цвинтарі у Булоні, де поховано було небіжчицю, відправлено було ще папахиду, після якої п. о. Гречинський промовив тепле і чуле слово, що глибоко занало в серця присутніх.

З глибоким жалем і невимовним сумом виконували українське громадянство останній свій обов'язок, кладаючи до могилі квіти і грудзи землі. Сумно і мовчки прощалися вони з труною, відправляючи свідницю-небіжчицю в ті краї «ідеже ність ні болізни, ні печаль, ні вольханіє, ні язвизь безконечная...»

Хай же буде легкою чужа земля - тій, що все віддала, навіть своє молоде життя, на вістар Батьківщини...

А ті, що лишилися ще жити і боротися, не забудуть світової пам'яті української жінки-страдницьи...
М. П-ий.

Вночі 28 жовтня п. п. в Бозі почала після тяжких страждань

ВІКТОРІЯ АНДРІЄВНА УДОВИЧЕНКО,

про що сповіщає горем убитий чоловік.

Похорон відбувся 1-го листопада на цвинтарі *Boulogne sur Seine*.

О Д РЕДАКЦІІ.

Число 9-10 Судового Бюлетеню, що міститиме в собі стенограми промов генерального прокурора та наших адвокатів, має вийти не в довгий часі.

Хроніка.

3 Укр. Земель.

З ГАЛИЧИНІ

— Пам'ятник полеглим борцям. Ті українці з Луб'янок Нижчих, що повернулися з війни, поставили під проводом свого священика о- Григорія Яструбського біля церкви імпозантний пам'ятник полеглим у війні борцям. На гарьому п'єдесталі зроблено різні написи, як полеглих, так і тих, що вернулися живі. Пам'ятник був відкритий за участі численного духовенства і кількитисячної селянської маси. («Діло», ч. 237).

— З'їзд греко-католицького єпископату. Під проводом митроп. гр. Шептицького цими днями має радити у Львові конференція греко-католицьких єпископів Америки, Закарпаття й Галичини. Єпископ канадійських українців о. Микита Будка перебуває вже у Львові від кількох днів. Станиславівський єпископ Гр. Хомишан приїздить з Риму. Головні увагу присвятить конференції справі боротьби з сектантством, яке поширюють між нашим народом різні ємісари. («Діло» ч. 235).

— Об'єднання національних меншостей. Останніми часами поширюються чутки про пересправи між різними меншостями в справі утворення відповідного об'єднання. Про наслідки цих пересправ поки що нічого певного не відомо. Чутки про організацію в Гали-

чині єдиного українсько-жидівського фронту видаються мало правдоподібними. Бо як пише «Діло», «теперішні настрої серед українського населення мало дають підстави для блокування з жидами» («За Свободу» ч. 237).

На Волині, Холмщині, Поліссі та Підляшші.

— Відкриття позакриваних церков. Член української фракції союму Васильчук дістав у люблінського воєводи Ремішевського дозвіл на відкриття православних церков на Холмщині, а саме в селах Селець, Лешани і Савіно («Руль», ч. 10298).

— Виклад д-ра Модеста Левичького. В Луцькій «Просвіті» був перший виклад культурно-освітньої секції, який зробив д-р Левичький на тему «Рідна мова». Лекція справила надзвичайно велике враження, як змістом, так і формою. Заля була повна. Тут не тільки були місцеві люди, але багато селян з околиць. («Укр. Громада», ч. 42).

— Український Кооперативний Банк. У Рівному закладено український народний Кооперативний Банк. Статут внесено на реєстрацію. Головним директором обрано п. Д. Ковчаненка, одного з основоположників Ковельського Кооперативного Т-ва «Самопоміч» («Укр. Громада», ч. 42).

До Редак. «Тризуба» *)

Львів, 22 жовтня 27 р.

Шановний Пане Редакторе,

Прошу дуже умістити у Вашім часописі оцей лист:

В ч. II «Тризуба» написано (ст. 9.): «Донцов не утворив своєї політичної організації, як що не брати на увагу малограмотної празької «Ісгії Укр. Націоналістів». — Коли ходять про орга. «Ісгії» («Державна Нація», ч. 1), то засад в малограмотности яб скорше зробав (не йому, а деяким иншим нашим журналам. Щож до самої організації «Ісгії», то я не мав і не маю до неї жадного відношення, (так само як і до «Групи Нац. Молоді», до якої тепер «Ісгія» вступила); не маю через те, що на мою думку націоналістична організація повинна бути не межі — і не і ад-партійна, лише проти па р-

тійна, виступаючи проти існуючих угруповань.

Єдиною ж спробою «утворити свою політичну організацію» зробив я в 1923 р. («Заграда»), і з неї вступив рік по тім, коли показалося, що я лишився осамітнений в стремлінні зберігти ідеологічну і організаційну самостійність групи і ухоронити її від злиття з теперішньою УНДюю Ідею, що я проводив в «Заграві» уважаю і досі актуальними, та думаю, що лише на рих можна і треба збудувати націоналістичну організацію. Сумніватися в можливости створення такої організації нема причини, потреба ж в ній є так само нагла, як в сепаратистичній організації перед 1914 роком.

З поважанням Др. Д. Донцов(-)
Куркова П.

*) Правонив оригіналу.

Зміст.

Від Уряду УНР. — ст. 1. — Лист п. Голови Директорії — ст. 3. — Париж, неділя, 13 листопаду 1927 року. — ст. 5. — О. Лотоцький. Справжній пружини — ст. 9. — А. Яковлів. Традиції української державности — ст. 12. — В. Садовський. Відбудова сільського господарства — ст. 22. — О. Петренко. Дар Гетьмана Апостола — ст. 27. — З газет — ст. 29. — М. К. и н. Вікторія Удовиченко (некролог) — ст. 29. — Хроніка — ст. 30.

О. Білоусенко

СТАРИЙ ЗАПОВІТ

Біблейна історія для середніх шкіл.

Вид. перше. Варшава. Друкарня Синодальна. 1927 р. Ціна 2 злотих.

Набувати: Варшавський Синодальний Склад:

Zygmuntowska, 13 Warszawa (4).

Редакція і Адміністрація: 42, rue Denfert-Rochereau, Paris V.

Поштова адреса: «Le Trident» (Tryzouh). Boîte post. № 15. Paris XIII.

Редагус—Комітет.

Адміністратор: Іл. Косенко.

Le Gérant: M-me A. Perdrizet.